

Tanzimatski princip izborne ravnopravnosti i njegova primjena u Banjalučkom sandžaku (1866-1875)

Originalni naučni članak

<https://doi.org/10.7251/SIN2201003K>

342.827:323.1(497.15)„1866/1875“

Primljeno: 28. februar, 2022.

Prihvaćeno: 25. mart, 2022.

Kontakt:

Amir Krpić

krpic.amir@gmail.com

Amir Krpić

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina

U ovom radu autor predstavlja rezultate tanzimatskog principa izborne ravnopravnosti muslimana i nemuslimana u Banjalučkom sandžaku i njegovim kazama. Pod tim principom podrazumijeva se onaj dio osmanskog Zakona o vilajetima iz 1864, odnosno njegovih dopuna iz 1867. i 1871. godine koji govori o ravnopravnosti muslimana i nemuslimana u smislu izbora njihovih predstavnika u lokalne organe vlasti. U tom smislu, u radu se ne govori o provedbi cijelog Zakona o vilajetima, odnosno o cjelokupnoj administraciji i administrativnim organima u Banjalučkom sandžaku, već samo o upravnim i gradskim vijećima i sudovima, kako na nivou sandžaka, tako i na nivou njemu pripadajućih kaza. Rad je napisan na osnovu relevantne literature, a podaci o pomenutim organima preuzimani su iz osmanskih godišnjih izvještaja za Bosanski vilajet (salnama). Opšta ocjena je da je izborna ravnopravnost na navedenom području ispoštovana, ali ne i u cijelosti, budući da su postojala očigledna odstupanja od zakonskih odredbi.

Ključne riječi:

Tanzimat, vilajetska reforma, Banjalučki sandžak, kaze, gradska uprava



Metodološki pristup

Ovaj rad pisan je na osnovu postojeće literature o osmanskoj vilajetskoj reformi, odnosno uredbama o formiranju i organizaciji vilajeta, novih osmanskih administrativnih jedinica koje su zamijenile od ranije postojeće ejalete. Uredbe koje su donosile osmanske vlasti za sva provincijska područja metodom analogije primijenjene su i na područje interesovanja u ovom radu, a to je Banjalučki sandžak. Potom je, na osnovu osmanskih godišnjih izvještaja za Bosanski vilajet (salnama), vršena komparacija između onoga što su pisari izvještaja zapisali da je postojalo u Banjalučkom sandžaku sa onim što je zakonima propisano. Na osnovu te komparacije izveden je zaključak o stepenu provedbe zakona. Budući da je u Bosni i Hercegovini u ogromnoj većini slučajeva moguće po imenu prepoznati kojoj vjerskoj grupi jedna osoba pripada, na osnovu podataka iz salnama izvedeni su

i zaključci o zastupljenosti muslimana i nemuslimana u organima lokalne vlasti.

Osmanska vilajetska reforma

Pod pritiskom dinamike društveno-političkog razvoja u 18. i 19. stoljeću, Osmansko carstvo je iz perioda duboke krize ušlo u period reformi. Iako su prvi pokušaji donošenja reformskih mjera zabilježeni i ranije, obično se uzima da je tanzimat, doba reformi, počeo donošenjem Tanzimatskog edikta (Hatišerifa od Gilhane) 1839. godine na samom početku vladavine sultana Abdulmedžida I. Među ostalim mjerama tokom višedecenijskog trajanja tanzimata, vrhovne osmanske vlasti donijele su i odluku o reorganizaciji provincijskih područja. Osnovni motivi bili su modernizacija uprave i centralizacija Carstva, što se, u osnovi, kroz uzročno-posljedične veze može posmatrati i kao jedinstven motiv. Uzor za reorganizaciju Carstva bila je Francuska, odnosno njeno uređenje na departmane i okruge (fr. *département, arrondissement*), što je sasvim i razumljivo s obzirom na uticaj koji su Francuzi imali na osmanskome dvoru u 19. stoljeću. U tom smislu, kao što je dobro poznato, najprije je formiran Dunavski vilajet od ejaleta Niš, Vidin i Ruščuk 1864. godine. Smatrajući eksperiment uspješnim, osmanske vlasti su donijele zakon kojim je propisano formiranje vilajeta u cijelom Carstvu. Na osnovu tog zakona vrlo brzo je formirano deset vilajeta u Rumeliji, šesnaest vilajeta u Anadoliji i jedan vilajet u Arabiji. Naravno, među rumelijskim vilajetima bila je i Bosna, formirana od dotadašnjih administrativnih jedinica Bosna, Hercegovina i Novi Pazar. Zvanično je Bosanski vilajet postojao od 13. maja 1865. godine (Muvekkit, 1997, p.1118),¹ a jedan od njegovih sastavnih sandžaka bio je i Sandžak Banja Luka sa svojim kazama i nahijama.

Vilajetska reforma započela je donošenjem prvog Zakona o vilajetima (vilajetske nizamname) 8. novembra 1864. godine, koja je tri godine kasnije dopunjena, a četiri godine nakon toga još jednom dopunjena, ovaj put temeljitije. Dopune prvobitnog Zakona uglavnom su podrazumijevale preciziranje nadležnosti određenih organa i njihovih službenika, posebno posljednja dopuna iz 1871. godine.²

Kada je sandžački nivo u pitanju, dopune Zakona 1871. godine proširile su sandžačku administraciju uvodeći nove organe i službe i precizirajući nadležnosti i zadatke svih službenika. Poslovi mutesarifa sandžaka su jasnije određeni nego je to ranije bio slučaj. Tako je u dopunama Zakona izričito navedeno da mutesarif na nivou sandžaka preuzima sve one opšte nadležnosti koje valija ima na nivou vilajeta,

¹ Tog datuma osmanska vlada je objavila formiranje Bosanskog vilajeta, a 27. maja je u Sarajevo stigao ferman o provedbi te odluke. Zbog toga u literaturi postoje različite tvrdnje o zvaničnom datumu osnivanja Bosanskog vilajeta.

² Koliko su dopune iz 1871. godine proširile i precizirale provincijsku administrativnu strukturu i nadležnosti pojedinih organa, službi i službenika, može se vidjeti i po samom obimu zakona. Zakon o vilajetima je prvobitno imao 79 članova (računajući posebni član), dok je sa dopunama iz 1871. imao 130 članova (računajući posebni član). Uporedi: (*Loi des Vilayets 1281*, 1905, pp. 36-45; Aličić, 1962, pp. 219-235; *Loi des Vilayets 1287*, 1874. pp. 7-39).

odnosno administrativne i finansijske poslove, javnu nastavu, javne radove, policiju i građanske i krivične poslove, pri čemu je sve to podijeljeno na posebne službe i njima pripadajuće službenike. Osim toga, mutesarifu je dato da u saradnji sa valijom određuje vrijeme sastanka vijeća na nižim nivoima, da na zahtjev kajmakama valiji prosljeđuje odluke vijeća kaze u pitanjima za čiju je provedbu neophodno odobrenje valije. Također je mutesarif imao obavezu da provodi naredbe i preporuke koje bi mu sa vilajetskog nivoa poslao valija, da nadgleda njihovu primjenu, da obavještava valiju o službenicima čije ponašanje krši zakonske propise, te da obavještava valiju o stanju i dostignućima javnih radova (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 19*).

Jedna od novina koje su donijele dopune Zakona iz 1871. godine jeste i uspostavljanje sandžačkog zemljišnog registra (*Defter-i Hakani*), koji je imao iste zadatke kao i istoimena služba na vilajetskom nivou, a to su: izvršavanje zakona na snazi, uredbi i uputstava u vezi sa opštim upravljanjem imovinom; vođenje poslova u vezi sa popisom stanovništva i formalnostima koje treba ispuniti za posjedovanje zgrada i zemljišta; vršenje nadzora nad ponašanjem službenika angažovanih u ovoj službi na nižim nivoima; obavještavanje valije o potencijalnim slučajevima nepropisnog ponašanja službenika zemljišnog registra na nižim nioivima sa preporukama za otklanjanje propusta (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 17, p. 20*).

Dopunama je također preciziran i opis poslova sandžačkog katastarskog ureda. On je podrazumijevao isto ono što je na višem nivou obavljao odgovarajući vilajetski ured, a to je: upravljanje svom imovinom koja se drži u sandžaku i lokalnim registrima o vrsti i količini ove imovine, godišnjim prihodima i porezu, zemljištu; zatim povremeno sastavljanje tabela poreza na imovinu; vođenje lokalnih evidencija koje sadrže vrstu i iznos ličnog poreza; održavanje registara popisa stanovništva; vođenje bilješki u katastarskim knjigama o promjenama do kojih dođe u katastru, odnosno o prodaji, ustupanju ili prenosu nekretnina; vođenje bilješki o rođenim i umrlim, kao i promjenama prebivališta u registrima popisa; vršenje nadzora u izvršavanju formalnosti u vezi putnih isprava i pasoša (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 17-18, p. 20*).

Dopunama su također precizirane nadležnosti upravnih vijeća na nivou sandžaka, koje su u ranijim verzijama Zakona bile samo uopšteno navedene. Sandžačka upravna vijeća su, prema tome, imala nadležnost nad sljedećim pitanjima: kontrola prihoda i troškova sandžaka, revizija računa kasa štedionica; nadzor nad pokretnom i nepokretnom imovinom u vlasništvu države i njeno očuvanje; ispitivanje sporova između državnih službenika u granicama svoje jurisdikcije; izgradnja lokalnih puteva u kazama odgovarajućeg sandžaka; odlučivanje o javnim prihodima i zaključivanje ugovora i kupovina u domenu nadležnosti jednog sandžaka. Upravno vijeće sandžaka također je odlučivalo o pitanjima iz oblasti poljoprivrede, trgovine, obrazovanja, radova od javne dobrobiti, korisnih institucija, javnog zdravlja, razrezivanja poreza na kaze, ubiranja prihoda od poreza, kao i pitanjima koja stignu sa nivoa kaza (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 30*).

Također je detaljnije opisan i način odlučivanja u sandžačkim upravnim vije-

ćima. I u ovom slučaju, ono što je propisano za nivo vilajeta, važi i za nivo sandžaka. Tako je propisano da o administrativnim pitanjima vijeća mogu raspravljati ako je prisutno više od polovine članova, dok je za rasprave o krivičnim pitanjima potrebno najmanje pet članova odgovarajućeg vijeća. Za donošenje odluka u vezi administrativnih pitanja dovoljna je prosta većina, a u slučaju jednakog broja glasova, odlučujući glas pripada mutesarifu (ili na nivou vilajeta valiji). U krivičnim pak pitanjima, za donošenje odluke bila je potrebna dvotrećinska većina (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 29*).

Na sličan način proširena je administracija na nivou kaza i precizirane dužnosti administrativnih organa i njihovih članova. Dopuna Zakona 1871. godine je, zapravo, ozbiljnije proširila administrativni sistem kaza više nego je to bio slučaj na nivou sandžaka (Yazbak, 1998, p. 29). Upravnik kaze, kajmakam, imao je iste nadležnosti kakve je mutesarif imao na nivou sandžaka. Osim toga, kajmakam je dopunama iz 1871. godine birao mudire nahija u skladu sa odgovarajućim odredbama Zakona; odobravao (nakon mutesarifove dozvole) utvrđene termine zasjedanja opštinskih vijeća; izvršavao odluke tih vijeća koje bi mu dostavljali mudiri; i vršio inspekciju i verifikaciju administrativnog statusa nahija unutar svoje kaze (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 21*).

Konkretno rukovođenje finansijskim poslovima jedne kaze je sa mutesarifa prebačeno na imovinskog upravnika (*Mal Müdürü*), u čiju su nadležnost spadali svi finansijski poslovi kaze (Aličić, 1962, p. 229; *Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 21*). Potpuno nova administrativna služba na nivou kaza predviđena dopunama 1871. godine je Ured za korespondenciju kaze. U njegovu nadležnost pripisana je opšta korespondencija unutar kaze i pohranjivanje i čuvanje dokumenata nastalih u tom radu, a po potrebi, službenici ovog ureda bili su obavezni pomagati u sastavljanju izvještaja upravnih vijeća i sudova, kao i drugih pisarskih potreba unutar administracije (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 21*).

Kaze su ovim dopunama dobile i svoju katastarsku upravu, uređenu po modelu viših administrativnih nivoa. Katastarska uprava je imala zadatak da čuva registre o popisu stanovništva, da izrađuje statističke tabele u skladu sa važećim propisima i zvaničnim istraživanjima, i da pruža usluge u vezi sa putnim ispravama i pasošima (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 21*).

Kao i kod sandžaka, ponovo, dopune iz 1871. su precizirale i opis djelatnosti upravnih vijeća na nivou kaza. U tom smislu ova vijeća su mogla raspravljati i odlučivati u pitanjima kontrole prihoda i troškova kaze; revizije računa kasa štedionica; uprave i čuvanja državne pokretne i nepokretne imovine; razrezivanja poreza na nahije i sela u skladu sa odlukama višeg administrativnog nivoa; donošenja mjera iz oblasti javnog zdravlja; ispitivanja sporova među državnim službenicima; izgradnje puteva u nahijama i selima – odnosno, ukratko, upravna vijeća kaza mogla su raspravljati i odlučivati o istom setu pitanja kao i sandžačka upravna vijeća, samo, naravno, na nižem nivou (*Loi des Vilayets 1287, 1874, p. 31*).

Osim ovih izmjena, odnosno dopuna prvobitnog teksta Zakona, važno je istaći,

a što je direktno vezano za izbornu ravnopravnost, i to da nisu sve verzije Zakona imale jednake propise o broju izabranih članova u svim vijećima i na svim nivoima. To se, ipak, ne odnosi na upravna vijeća sandžaka, budući da su u svim verzijama Zakona propisana četiri izabrana člana (dva muslimana i dva nemuslimana) (*Loi des Vilayets 1281*, 1905, p. 40-41; Aličić, 1962, p. 227; Gençoğlu, 2011, p. 40). U slučaju upravnih vijeća na nivou kaza, sa druge strane, to jeste slučaj. Upravna vijeća kaza su prema verzijama Zakona iz 1864. godine trebala imati četiri izabrana člana,³ a 1867. godine tri člana (muslimana i nemuslimana) (Aličić, 1962, p. 229), dok su dopune iz 1871. godine ponovo propisale četiri člana (dva muslimana i dva nemuslimana) (Gençoğlu, 2011, p. 41).

Kod sudova je situacija nešto drugačija, jer podaci o njima nisu kompletni. U Youngovoj zbirci dokumenata, odnosno u tekstu Zakona iz 1864. godine isječen je dio koji govori o sudovima u sandžacima (članovi 38-42) i kazama (članovi 51-53, uz, u oba slučaja, napomenu da su zamijenjeni Zakonom o reorganizaciji sudova 1879. godine) (*Loi des Vilayets 1281*, 1905, p. 41-42), dok tekst iz 1871. godine uopšte ne daje informacije o sudovima. Razlog tome je izdvajanje sudova iz sistema opšte provincijske administracije nakon 1868. godine, od kada oni podliježu nizu novih regulativa koje su kulminirale donošenjem posebnog zakona 1879. godine (Findley, 1986, p. 10). Prema tome, jedine podatke donosi Aličić u svom prevodu Zakona iz 1867. godine, koji su identični onima iz Aristarchijeve zbirke dokumenata (Aličić, 1962, p. 228.; *Loi des Vilayets 1867*, 1874, 279-282). Prema tim informacijama, propisano je da sandžački sudovi (1864. i 1867) imaju šest izabranih članova (tri muslimana i tri nemuslimana). U kazama sudovi su, prema tekstu iz 1867. godine, trebali imati tri člana (muslimana i nemuslimana), a Aličić je ostavio napomenu da su prema ranijim tekstovima (tj. onom iz 1864. godine), bila predviđena četiri izabrana člana (dva muslimana i dva nemuslimana) (Aličić, 1962, p. 230).

Izborni proces na nivou sandžaka i kaza

Budući da su provincijska upravna vijeća i sudovi, na svim administrativnim nivoima, bili djelomično izborni organi, razumljivo je da je bio propisan i izborni sistem. To u osnovi znači da je osmanska vilajetska reforma bila prvi vid uključivanja domaćeg stanovništva u proces odlučivanja, što je postepenim širenjem biračkog prava dalje razvijano u periodu Austro-Ugarske i Prve Jugoslavije. Naravno, ovaj izborni sistem u sklopu vilajetske reforme bio je u ogromnoj mjeri ograničen po više osnova. Dvije su, svakako, najvažnije – spolna i socijalna. Drugim riječima, žene nisu imale ni aktivno ni pasivno biračko pravo, a nisu ga imali ni oni koji su bez obzira na spol bili ispod poreznog cenzusa, utvrđenog za svaki administrativni nivo. Osim toga, čak i oni koji su ispunjavali uslove da biraju ili budu birani, na kraju

³ Ahmed Aličić je u svom prevodu Uredbe iz 1867. godine ostavio napomenu da su „u ranijim tekstovima bila [...] predviđena četiri člana.“ (Aličić, 1962, p. 229). U Youngovoj zbirci dokumenata (p. 42) ipak stoji da će biti tri izabrana člana. Podaci iz salnama, međutim, upućuju na zaključak da je Aličićeva napomena tačna.

nisu stvarno mogli odlučivati, jer birači nisu bili jedini faktor imenovanja 'narodnih predstavnika'. Generalno gledano, birači su zapravo kreirali listu svojih mogućih predstavnika, a završna riječ u tom izboru pripadala je državnim vlastima – valiji, mutesarifu i kajmakamu na njihovim odgovarajućim nivoima.

Zakon o vilajetima je već u svojoj prvoj verziji propisao strukturu izbornog sistema i kasnije dopune nisu bitno mijenjale stvari sve do vremena kada je već počeo Hercegovački ustanak, odnosno do decembra 1875. godine. Tada su done-sene izmjene Zakona o vilajetima u dijelovima koji se odnose na izborni sistem. Cilj osmanskih vlasti bio je da se, dijelom i zbog buktajućeg ustanka, lokalnom stanovništvu omogući neposredniji udio u izboru svojih predstavnika. To, međutim, izlazi iz vremenskih okvira ovog rada, pa ovdje neće biti više riječi o tome.

Da bi imao pravo biti izabran u jedno upravno vijeće ili sud, kandidat je morao ispunjavati pomenuti cenzus – morao je plaćati 150 groša godišnjeg poreza za nivo sandžaka, odnosno 100 groša godišnjeg poreza za nivo kaze (Gençoğlu, 2011, p. 42). Ostali uslovi bili su jednaki za oba nivoa: da zna čitati i pisati, da je stariji od 30 godina i, naravno, da je osmanski državljanin (*Loi des Vilayets 1867*, 1874, p. 285; Aličić, 1962, p. 232). Prema osmanskom Zakonu o državljanstvu od 19. januara 1869. godine, osmanski državljanin bila je svaka osoba čiji su roditelji ili samo otac također osmanski podanici, svaka osoba stranog porijekla rođena na osmanskoj teritoriji (pod uslovom da podnese zahtjev za izdavanjem državljanstva u roku od tri godine od sticanja punoljetstva), svaka osoba koja je duže od pet godina neprekidno boravila na osmanskoj teritoriji i generalno svaka osoba koja je živjela na osmanskoj teritoriji dok se drugačije ne utvrdi (*Sur la Nationalité Ottomane*, 1874, pp. 7-8).

Kad je u pitanju sam izborni proces, može se reći da je za njega važno ono što je važno za većinu drugih pitanja u sklopu vilajetske reforme. Osnova je ista za sve nivoe vlasti, sa tek nekoliko razlika. Izborni proces u sandžacima propisan je članovima 73-76. Zakona o vilajetima iz 1864, odnosno 1867. godine. Tu stoji da izborni proces za oba vijeća vodi Izborna komisija (*Meclis-i Tefrik*) sastavljena od mutesarifa, kadije, muhasebedžije, muftije kaze u kojoj je sjedište sandžaka, duhovnog poglavara nemuslimana i mektubdžije. Njen konkretan zadatak bio je sastavljanje liste kvalifikovanih kandidata. Na toj listi je trebalo da bude tri puta više imena nego što će ih na kraju biti izabrano. Jednu trećinu kandidata, onih sa najmanjim brojem glasova, eliminisale bi kaze, tj. njihovi predstavnici prilikom glasanja u sjedištu sandžaka. Preostali kandidati bi se popisivali na novu listu, koja se potom dostavljala valiji, a on bi polovinu njih izabrao za članove upravnog vijeća, odnosno suda jedne kaze (*Loi des Vilayets 1867*, 1874, pp. 286-287; Aličić, 1962, pp. 233-234).

Po istom sistemu vršili su se i izbori za oba vijeća u kazama. Sa prvobitne liste kandidata jednu trećinu bi svojim glasanjem izbacivale nahije i sela koja pripadaju datoj kazi, a potom bi se lista preostalih kandidata dostavljala mutesarifu sandžaka i on bi birao lica koja će popuniti izborne pozicije u upravnom vijeću i sudu jedne kaze. Važno je, međutim, bilo voditi računa o tome da prilikom svakog glasanja ostane jednak broj muslimana i nemuslimana (*Loi des Vilayets 1867*, 1874, pp. 285-

286; Aličić, 1962, pp. 232-233).

S obzirom da Zakon nije razlikovao nemuslimanske zajednice pojedinačno, već ih je tretirao kao jedno, izborni predstavnici u vijećima u sandžacima dolazili su iz većinske nemuslimanske zajednice (*Loi des Vilayets 1281*, 1905, p. 41).

Kada je u pitanju sam princip izborne ravnopravnosti muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva, on je u tekstu Zakona iz 1864. i 1867. propisan članovima 33. i 39. za vijeća na nivou sandžaka i članovima 46. i 51. za vijeća na nivou kaze, s tim što se u slučaju kaza ne navodi izričito broj ovih članova (Aličić, 1962, pp. 227-230). Ovaj princip zasnivao se na pravnom izjednačavanju osmanskog stanovništva sadržanom u temeljnim tanzimatskim aktima iz 1839. (*Hatti-Chérif*, 1905, p. 30.; Aličić, 1983, p. 55) i posebno 1856. godine, u kojem je na nekoliko mjesta izričito utvrđena ravnopravnost svih sultanovih podanika (*Hatti-Humayoun*, 1905, p. 3-9.; Šljivo, 2016, p. 135-141). Tendencija pravnog izjednačavanja stanovnika Osmanskog carstva nastavljena je i kasnije, kulminirajući 1876. godine ustavnim odredbom da su sve Osmanlije jednake pred zakonom bez razlike u vjeroispovijesti (Davison, 1954, p. 848).

Upravno vijeće i Sud Banjalučkog sandžaka

Banjalučki sandžak bio je relativno nova ili mlada administrativna jedinica u osmanskoj Bosni. Prema Aličićevim navodima, ovaj sandžak postojao je tek povremeno u prvoj polovini 19. stoljeća (Aličić, 1983, pp. 22-26). Uoči administrativnih promjena u Bosni koje je u januaru 1851. godine proveo Omer Lutfi-paša (Aličić, 1983, p. 61), Banjalučki sandžak kao takav nije postojao. Stalnom administrativnom jedinicom postao je Omer Lutfi-pašinim mjerama (Šabanović, 1959, p. 232). Do tada je područje ovog sandžaka pripadalo Zvorničkom (Tešanj, Žepče i Derventa) i Bosanskom sandžaku (Banja Luka) (Muvekkit, 1999, p. 1029). Banjalučki sandžak, odnosno kajmakamluk, nakon svog formiranja obuhvatao je mudirluke (kasnije kaze) Banja Luka, Derventa, Tešanj i Gradiška (Šabanović, 1959, p. 233), s tim što Gradiška nije formirana kao zaseban mudirluk Omer Lutfi-pašinim mjerama, već nešto kasnije (1859. godine) (Vasa, 1958, p. 31). Te administrativne jedinice ostale su i nakon objave Zakona o vilajetima, da bi nekoliko godina kasnije (1873) bila formirana zasebna kaza Žepče (*Salname-i Vilayet-i Bosna 1290*, p. 120). Do kraja osmanske vlasti u Bosni, Banjalučki sandžak u tom smislu nije imao izmjena, te je tako dočekaio Hercegovački ustanak kao sandžak sa najmanjim brojem kaza.

Banjalučki sandžak je odmah po implementaciji Zakona o vilajetima dobio svoja administrativna vijeća, odnosno Upravno vijeće (*Meclis-i Idare-i Liva*) i Građanski i krivični sud (*Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Liva*). Oba medžlisa, odnosno vijeća, sastojala su se od imenovanih i izabranih članova. Kada je u pitanju izborna ravnopravnost muslimana i nemuslimana u administrativnim vijećima Banjalučkog sandžaka, na osnovu podataka iz osmanskih godišnjih izvještaja za Bosanski

vilajet u periodu od 1866. do 1875. godine, može se reći da je ona u najvećoj mjeri ispoštovana, uz nekoliko odstupanja.

Na čelu Upravnog vijeća od 1866. do 1875. godine smijenila su se tri osmanska činovnika (do 1868. u zvanju kajmakama, od 1869. u zvanju mutesarifa), koji su predsjedavali radom ovog tijela. U sastavu Vijeća bilo je i nekoliko članova po funkciji: sandžački vrhovni sudija (*Naib*), muftija centralne kaze, zatim od 1869. godine načelnik sandžačkog Ureda za korespondenciju (*Tahrirat Müdürü*) i sandžački računovođa (*Muhasebeci*), te od 1873. godine opunomoćenik vakufske uprave (*Evkafi Muhasebecisi Vekili*). Svi oni bili su muslimani i većinom su nosili društvenu titulu *efendi*, koja je uglavnom označavala obrazovane pojedince koji su prošli osmanski obrazovni sistem ili pripadnike vjerske inteligencije.

Kada je riječ o izbornim pozicijama, kako je ranije navedeno, ravnopravnost muslimana i nemuslimana je uglavnom ispoštovana sa tek ponekim odstupanjima. Broj izabranih članova sandžačkih upravnih vijeća i odnos muslimanskih i nemuslimanskih vijećnika bio je konstantan u svim verzijama Zakona. Razlog nejednakog broja članova Upravnog vijeća Banjalučkog sandžaka u praksi, prema tome, treba tražiti na drugim mjestima. Jedan mogući razlog je nedosljedna provedba zakonskih odredbi, a drugi potencijalno upražnjene pozicije u trenutku pisanja izvještaja. Ovaj drugi razlog, međutim, teško može biti opravdanje za veći broj izabranih članova (za godine 1866, 1867. i 1868) nego što je to Zakon propisao. Prvi zaključak, stoga, čini se prihvatljivijim. I pored većeg broja vijećnika nego je propisano, izborna ravnopravnost je ipak ispoštovana, sa izuzetkom 1866. godine. Tek 1869. godine ispunjeno je ono što su dopune Zakona iz 1867. godine propisale – da budu tri izabrana člana. Nakon što je novim dopunama Zakona 1871. propisano da u Upravno vijeće ulaze po dva izabrana člana, muslimana i nemuslimana, to je i Upravno vijeće Banjalučkog sandžaka od te godine imalo četiri izabrana člana uz stalni omjer od dva izabrana muslimana i dva izabrana nemuslimana. Izuzmemo li, prema tome, pomenuta odstupanja, proklamovana izborna ravnopravnost je zaista ispoštovana i Zakon je, u dijelu koji se odnosi na Upravno vijeće u slučaju Banjalučkog sandžaka proveden.

Dalje posmatrajući izabrane vijećnike, možemo vidjeti da je bilo devet različitih muslimanskih i svega tri različita nemuslimanska predstavnika, koji su zauzimali izborne pozicije godinama u nizu. Kod muslimana, od njih devet, bilo je pet pripadnika krupne zemljoposjedničke aristokratije (begovi), tri lokalne ugledne osobe ili sitna zemljoposjednika (age) i samo dva pripadnika inteligencije (efendije). Sastav Upravnog vijeća Banjalučkog sandžaka prikazan je u prilogu Tabela 1 (S.V.B. 1283⁴, p. 65.; S.V.B. 1284, p. 76.; S.V.B. 1285, p. 82.; S.V.B. 1286, p. 66.; S.V.B. 1287, p. 87.; S.V.B. 1288, p. 103.; S.V.B. 1290, p. 113.; S.V.B. 1291, p. 111.; S.V.B. 1292, p. 115).

⁴ Odnosi se na *Salname-i Vilayet-i Bosna*. Zbog ekonomičnosti navođenja i čitljivosti rada u slučajevima kada se navode podaci iz više *Salnama*, navodiće se u ovom skraćenom obliku (S.V.B) (prim. ur.).

Tabela 1.

Sastav Upravnog vijeća Banjalučkog sandžaka, 1866-1875.

Godina	Predsjednik	Članovi po funkciji	Izabrani članovi
1866	<i>Kaymakam</i> Ali-paša	<i>Naib</i> Sulejman Šukri-efendi, <i>Müftu</i> Ibrahim-efendi	Ibrahim-beg, Abid-beg, Sulejman-beg, Jovo-aga, Jovo-aga
1867	<i>Kaymakam</i> Ali-paša	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi, <i>Müftu</i> Ibrahim-efendi	Ibrahim-beg, Ismail-beg, Sulejman-beg, Jovo-aga, Đudžić Jovo-aga, Pero-aga
1868	<i>Kaymakam</i> Ali Riza-paša	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi, <i>Müftu</i> Ibrahim-efendi	Sulejman-beg, Habib-efendi, Derviš-aga, Jovo-aga, Jovo-aga, Pero-aga
1869	<i>Mutasarrıf</i> Ali-paša	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi, <i>Müftu</i> [upražnjeno], <i>Muhasebeci</i> Fidai-beg, <i>Tahrirat Müdürü</i> Nazim-beg,	Nedžib-efendi, Jovo-aga (Ortodoks), Pero-aga (Latin)
1870	<i>Mutasarrıf</i> Ali-paša	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi, <i>Müftu</i> Hifzi-efendi, <i>Tahrirat Müdürü</i> [nečitko], <i>Muhasebeci</i> Abid-efendi	Hadži Husrev-beg, Jovo-aga (Ortodoks), Pero-aga (Latin)
1871	<i>Mutasarrıf</i> Kamil-beg	<i>Naib</i> Mahmud-efendi, <i>Müftu</i> Mahmud-efendi	Hadži Husrev-beg, Hadži Derviš-aga, Jovo-aga (Ortodoks), Pero-aga (Latin)
1873	<i>Mutasarrıf</i> Kamil-beg	<i>Naib</i> Mehmed Kerim el-Din-efendi, <i>Muhasebeci</i> Mehmed Tahir-beg, <i>Tahrirat Müdürü</i> Nazim-beg, <i>Evkaf Vekili</i> Šerif Amir-efendi	Hadži Ragib-aga, Hadži Derviš-aga, Jovo-aga, Pero-aga
1874	<i>Mutasarrıf</i> Raif-efendi	<i>Naib</i> Halil-efendi, <i>Muhasebeci</i> Fehim-efendi, <i>Tahrirat Müdürü</i> Nazim-beg, <i>Evkaf Muhasebecisi Vekili</i> Šerif Omer-efendi	Hadži Ragib-aga, Hadži Derviš-aga, Jovo-aga, Pero-aga
1875	<i>Mutasarrıf</i> Ali Riza-paša	<i>Naib</i> Halil-efendi, <i>Muhasebeci</i> Hasan-efendi, <i>Tahrirat Müdürü</i> Nuri-beg, <i>Evkaf Muhasebecisi Vekili</i> Hadži Šerif Omer-efendi, <i>Kâtib</i> [nečitko]	Hadži Derviš-aga, Jovo-aga, Pero-aga

Drugo vijeće, Građanski i krivični sud Banjalučkog sandžaka imao je slične karakteristike kao i Upravno vijeće. Na svim imenovanim pozicijama bili su muslimani, tj. na poziciji predsjednika suda (*Naib*), specijalnog činovnika krivičnog odjeljenja (*Memur Mahsus Cinayeti*) i pisara za krivično (*Cinayet Kâtibi*) i građansko odjeljenje (*Temyiz-i Hukuk Kâtibi*). Četiri različita *naiba* imao je Banjalučki sandžak u naznačenom periodu, a svi su bili pripadnici inteligencije. Poziciju sudskog inspektora obnašala su također četiri različita činovnika, od kojih je, međutim, samo jedan bio pripadnik inteligencije, a trojica krupni zemljoposjednici.

Kada su u pitanju izborne pozicije, i ovdje je, generalno gledano, ispoštovana ravnopravnost muslimana i nemuslimana. Ipak, u samo tri godine je ukupan broj izabranih članova i omjer muslimana i nemuslimana među njima bio onakav kakav je po Zakonu trebao biti. U većini slučajeva bilo je pet, umjesto šest izabranih porotnika, tako da je i omjer morao biti nejednak. No, u nekim slučajevima bila su tri muslimana i dva nemuslimana, u nekim slučajevima obratno, a u jednom slučaju bio je samo jedan musliman i tri nemuslimana. Imajući to u vidu, dakle, ipak se

može reći da se vodilo računa o izbornoj ravnopravnosti. Kod muslimana imamo deset različitih vijećnika, a kod nemuslimana devet. U izvještajima za neke godine pored imena nemuslimanskih vijećnika stoji i oznaka Ortodoks (za pravoslavce) i Latin (za katolike), tako da se može precizno utvrditi o predstavniku koje denominacije se radi. Toga, međutim, nema u svakom izvještaju. Muslimanske vijećnike, opet, možemo razlikovati po društvenoj titulu koju su nosili, pa tako imamo četiri pripadnika krupne zemljoposjedničke aristokratije, pet lokalnih uglednih lica ili pripadnika sitne zemljoposjedničke aristokratije i samo jednog pripadnika svjetovne inteligencije. Sastav Građanskog i krivičnog suda Banjalučkog sandžaka dat je u prilogu Tabela 2 (S.V.B. 1283, p. 65.; S.V.B. 1284, p. 75.; S.V.B. 1285, p. 82.; S.V.B. 1286, p. 66.; S.V.B. 1287, p. 87.; S.V.B. 1288, p. 103.; S.V.B. 1290, p. 113, S.V.B. 1291, p. 111.; S.V.B. 1292, p. 115).

Tabela 2.

Sastav Građanskog i krivičnog suda Banjalučkog sandžaka, 1866-1875.

Godina	Predsjednik	Specijalni činovnik	Izabrani članovi	Pisari
1866	<i>Naib</i> Sulejman Šukri-efendi	<i>Memur Mahsus Cinayeti</i> Fehim-efendi	Derviš-aga, Abid-aga, Hadži Mustafa-beg, Tomo-aga, Jović-aga, Anto-aga	<i>Cinayet Kâtibi</i> Ahmed-efendi, <i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Mustafa-efendi
1867	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi	<i>Memur Mahsus Cinayeti</i> Fehim-efendi	Hadži Abid-aga, Mustafa-beg, Arif-aga, Đorđe-aga, Anto-aga	<i>Katib-i ewel</i> Mustafa-efendi, <i>Katib-i sani</i> Mehmed-efendi
1868	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi	<i>Memur Mahsus [Cinayeti]</i> Fehim-efendi	Mustafa-beg, Arif-aga, Bihtević-aga, Tomo-aga, Đorđe-aga, Anto-aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Mustafa-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mustafa-efendi
1869	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi	<i>Memur Mahsus Cinayeti</i> Mustafa-beg	Arif-aga, Medžit-beg, Tomo-aga, Đorđe-aga, Jovo-aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Mustafa-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mustafa-efendi
1870	<i>Naib</i> Jusuf Hamdi-efendi	<i>Memur Mahsus Cinayeti</i> Salih-beg	Arif-aga, Hadži Ali-beg, Hadži Mehmed-aga, Đorđe-aga, Tomo-aga, Ivo-aga (Latin)	<i>Temyiz Kâtibi</i> Mustafa-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mustafa-efendi
1871	<i>Naib</i> Mahmud-efendi	<i>Memur Mahsus Cinayeti</i> Tahir-beg	Hadži Mehmed-aga, Đorđe-aga (Ortodoks), Tomo-aga (Latin), Ivo-aga (Latin)	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Mustafa-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Mustafa-efendi
1873	<i>Naib</i> Mehmed Kerim-efendi	<i>Memur Mahsus [Cinayeti]</i> Tahir-beg	Hadži Mustafa-beg, Hadži Abid-efendi, Todor-aga, Nikola-aga, Dmitri-aga	<i>Temyiz Kâtibi</i> Mustafa Nuri-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Hafiz Husein-efendi
1874	<i>Naib</i> Halil-efendi	<i>Memur [Mahsus Cinayeti]</i> Tahir-beg	Mustafa-beg, Hadži Abid-aga, Dmitri-aga, Nikola-aga	<i>Temyiz-i Hukuk Kâtibi</i> Mustafa Nuri-efendi, <i>Cinayet Kâtibi</i> Teufik-efendi
1875	<i>Naib</i> Halil-efendi	<i>Memur Mahsus [Cinayeti]</i> [?]	Mustafa-beg, Abdulah-aga, Dmitri-aga, Nikola-aga	<i>Temyiz Kâtibi</i> Mustafa Nuri-efendi

Upravna vijeća i sudovi u kazama Banjalučkog sandžaka

Zakonom o vilajetima, tačnije članom 35. iz 1864 (*Loi des Vilayets* 1281, 1905, p. 41), odnosno 1867. godine (Aličić, 1962, pp. 227-228), utvrđeno je da kaza u kojoj

je sjedište jednog sandžaka neće imati zasebnu administraciju, već će sandžački organi ujedno biti i odgovarajući organi te kaze. Prema tome, kaza Banja Luka je, kao sjedište Banjalučkog sandžaka, bila pod upravom odgovarajućih vijeća sa nivoa sandžaka.

Osim Banje Luke, ostale kaze imale su zasebnu upravu, tj. vlastito Upravno vijeće i vlastiti Sud (*Meclis-i Deavi*). Upravnim vijećem kaze Gradiška od 1866. do 1875. godine predsjedavalo je čak sedam različitih činovnika. Svi su, naravno, bili muslimani, a socijalna pripadnost bila im je različita: četvorica su pripadali sloju inteligencije, dvojica krupne zemljoposjedničke aristokratije, a jedan je dolazio iz reda lokalnih uglednika ili sitnih zemljoposjednika. Kada su u pitanju izborne pozicije, u ovoj kazi je bilo vrlo malo odstupanja i od zakonskih propisa i od principa ravnopravnosti. Samo je 1867. i 1868. godine bio po jedan vijećnik više nego što je Zakon propisao, a samo je 1869. i 1870. omjer muslimanskih i nemuslimanskih vijećnika bio dva prema jedan (po jednom u korist obje grupe). Međutim, tih godina je na snazi bila zakonska odredba da i trebaju biti izabrana samo tri člana, tako da i to možemo smatrati uspješnom provedbom Zakona. U svim ostalim godinama Vijeće je imalo po dva muslimanska i nemuslimanska predstavnika. Pojedinačno ih gledajući, po devet različitih lica i u jednom i u drugom slučaju bili su članovi Vijeća. Šest od devet izabranih muslimanskih vijećnika pripadali su sloju lokalnih uglednika ili sitnih zemljoposjednika, dvojica su dolazila iz reda inteligencije, a samo jedan iz begovskog sloja.

Za nijansu više odstupanja bilo je u Sudu kaze Gradiška. Ovim vijećem je predsjedavalo pet različitih lica u naznačenom periodu, a svih pet dolazili su iz reda inteligencije, odnosno lica obrazovanih kroz osmanski obrazovni sistem – i naravno, svi su bili muslimani. Na izbornim pozicijama ispoštovana je proklamovana izborna ravnopravnost, pa su i muslimani i nemuslimani imali svoje predstavnike. Odstupanja od zakonskih propisa u smislu većeg broja porotnika nego što je on trebao biti zabilježena su samo 1868. godine, dok je izborna ravnopravnost narušena samo 1874. i 1875. godine. Jedini potencijalno veći izuzetak je 1866. godina, kada su od četiri izabrana vijećnika bar trojica bili muslimani, dok je četvrti član pod znakom pitanja. Radi se, naime, o tome da je zapisano ime izvjesnog Franjek-bega. Budući da je jasno da nemuslimani nisu mogli biti begovi, nameću se samo dva moguća zaključka: ili je pogrešno napisano ime ovog vijećnika ili mu je pogrešno napisana titula. Vrlo je izvjesno da je posrijedi ovaj drugi slučaj, budući da je dvije godine kasnije (dvije godine, jer godinu kasnije sudovi kaza nisu postojali (*Bosna*, 1867, Juli 3-15, br. 59)) kao vijećnik naveden izvjesni Franjo-aga, pa je moguće da se radi o jednoj te istoj osobi. Po sedam različitih osoba navedeno je kao izabrani predstavnici muslimana, odnosno nemuslimana u ovom periodu. Od tih sedam kod muslimana, njih pet pripadali su sloju lokalnih uglednika ili sitnih zemljoposjednika, dok su dvojica bili pripadnici inteligencije. Može se, dakle, na osnovu gore navedenog, jasno zaključiti da je izborna ravnopravnost muslimana i nemuslimana ispoštovana u administrativnim vijećima kaze Gradiška. Sastav Upravnog vijeća

i Suda kaze Gradiška dat je u prilogu Tabela 3 (S.V.B. 1283, p. 67.; S.V.B. 1284, p. 76.; S.V.B. 1285, p. 84.; S.V.B. 1286, p. 68.; S.V.B. 1287, p. 90.; S.V.B. 1288, p. 107.; S.V.B. 1290, p. 116.; S.V.B. 1291, p. 115.; S.V.B. 1292, p. 118).

Tabela 3.

Sastav Upravnog vijeća i Suda kaze Gradiška, 1866-1875.

Godina	Vijeće	Predsjedavajući i članovi po funkciji	Izabrani članovi
1866	Uprav. Vijeće	<i>Müdür</i> Ahmed-efendi, <i>Naib</i> Osman-efendi	Mustafa-aga, Mustafa-beg, Ivo Ludin-aga, Anto-aga
	Sud	<i>Naib</i> Osman-efendi	Hafiz Mustafa-efendi, Mehmed-aga, Juso-aga, Franjek-beg
1867	Uprav. Vijeće	<i>Müdür</i> Ahmed-efendi, <i>Naib</i> Faik-efendi	Mustafa-aga, Mustafa-efendi, Lazar-aga, Hristo-aga
1868	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mehmed-efendi, <i>Naib</i> Mehmed Faik-efendi	Mustafa-aga, Hifzi-aga, Lazar-aga, Anto-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mehmed Faik-efendi	Hadži Ali-efendi, Zaim-aga, Austin-aga, Franjo-aga
1869	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Ragib-beg, <i>Naib</i> Hadži Ibrahim-efendi	Mustafa-aga, Lazar-aga (Ortodoks), Anto-aga (Latin)
	Sud	<i>Naib</i> Hadži Ibrahim-efendi	Zaim Salih-aga, Hafiz Mustafa-efendi, Stojan-aga (Ortodoks)
1870	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mahmud-aga, <i>Naib</i> Numan-efendi	Hadži Nedžtitar-aga, Mehmed-aga, Lazar-aga
	Sud	<i>Naib</i> Numan-efendi, <i>Kâtib</i> Ali-efendi	Zaim-aga, Ali-aga, Anto-aga
1871	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mahmud-aga, <i>Naib</i> Numan-efendi, <i>Kâtib</i> Ali-efendi	Hadži Nedžtitar-aga, Mehmed-aga, Stjepan-aga (Ortodoks), Franjo-aga
	Sud	<i>Naib</i> Numan-efendi, <i>Kâtib</i> Osman-efendi	Mehmed-aga, Ali-aga, Anto-aga, Hristo-aga
1873	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Azis Hasni-efendi, <i>Naib</i> Mustafa Arif-efendi	Hadži Derviš-aga, Ali-aga, Stojan-aga, Kutušić-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mustafa Arif-efendi, <i>Kâtib</i> Salih-efendi	Osman-efendi, Mehmed-aga, Hristo-aga, Anto-aga
1874	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mustafa Faik-beg	Mustafa-aga, Ali-aga, Lazar-aga, Stipo-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mustafa Arif-efendi, <i>Kâtib</i> Salih-efendi	Mehmed-aga, Luka-aga, Anto-aga
1875	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Faik-beg	Mustafa-aga, Ali-aga, Lazar-aga, Stipo-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mustafa Arif-efendi, <i>Kâtib</i> Salih-efendi	Mehmed-aga, Ivo-aga, Anto-aga

U kazi Tešanj po pet različitih lica predsjedavalo je Upravnim vijećem, odnosno Sudom. Svi naibi, tj. predsjedavajući Suda pripadali su sloju inteligencije, dok su u slučaju Upravnog vijeća bila tri takva lica, te po jedan beg i aga. Kada su izborne

pozicije u pitanju, Zakon je u više slučajeva narušen bar po jednom kriteriju. U 1867. i 1868. godini bilo je više izabраниh članova nego što je trebalo, dok od 1871. godine nadalje Zakon ni u jednom slučaju nije ispoštovan. Umjesto predviđena četiri, bila su samo tri izabrana člana svake godine, a 1873. su sva trojica, iz nepoznatog razloga, bili muslimani. To predstavlja najveće odstupanje od zakonskih odredbi u cijelom Banjalučkom sandžaku. Od sedam različitih muslimanskih predstavnika, trojica su dolazili iz sloja begovata, a po dvojica iz sloja inteligencije i lokalnih uglednika ili sitnih zemljoposjednika. Sa druge strane, devet različitih osoba bili su predstavnici nemuslimana.

U slučaju Suda, izborna ravnopravnost je umnogome dosljednije ispoštovana. Četiri izabrana vijećnika, dva muslimana i dva nemuslimana, bili su članovi Suda u tri godine naznačenog perioda, dok su u ostalim godinama bilo po tri izabrana vijećnika, uvijek u omjeru dva prema jedan ili obratno. Izuzetak je 1869. godina kada su dvije vijećničke pozicije ostale upražnjene (ili su bar takve bile u trenutku pisanja izvještaja), a treću je zauzimaо izvjesni Tomo-aga sa dodatnom oznakom Latin (tj. katolik). Samo četiri različita lica predstavljala su muslimane u Sudu kaže Tešanј, i to tri bega i jedan aga, dok je kod nemuslimana bilo šest različitih predstavnika. Karakteristično za ovu kazu je i to da je ona u svojoj administraciji imala i jednog nemuslimana na poziciji na koju se dolazilo putem imenovanja od nadležnog državnog organa. Riječ je o poziciji blagajnika (*Sandik Emini*), koju je 1874. i 1875. godine obnašao izvjesni Mihajlo-efendi (Mihajlo-aga). Ta pozicija, međutim, nije donosila članstvo u vijećima, ali je vrijedi istaći, budući da je riječ o rijetkom slučaju u Banjalučkom sandžaku (S.V.B. 1291, p. 115.; S.V.B. 1292, p. 118). Sastav administrativnih vijeća kaze Tešanј dat je u prilogu Tabela 4 (S.V.B. 1283, p. 68.; S.V.B. 1284, p. 77.; S.V.B. 1285, p. 85.; S.V.B. 1286, p. 70.; S.V.B. 1287, p. 93.; S.V.B. 1288, p. 111.; S.V.B. 1290, p. 118.; S.V.B. 1291, p. 116.; S.V.B. 1292, p. 122).

Tabela 4.

Sastav Upravnog vijeća i Suda kaze Tešanј, 1866-1875.

Godina	Vijeće	Predsjedavajući i članovi po funkciji	Izabrani članovi
1866	Uprav. Vijeće	<i>Müdür</i> Sami-beg, <i>Naib</i> Hafiz Mustafa-efendi	Mustafa-aga, Hasan-beg, Mijat-aga, Vaso-aga
	Sud	<i>Naib</i> Hafiz Mustafa-efendi	Fehim-beg, Mehmed-aga, Ananije-aga, Ivo-aga
1867	Uprav. Vijeće	<i>Müdür</i> Sami-beg, <i>Naib</i> Sulejman-efendi	Hasan-beg, Fehim-efendi, Ante-aga, Stjepan-aga
1868	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Sami-beg, <i>Naib</i> Sulejman-efendi	Hasan-beg, Hadži Abdulah-aga, Kuzman-aga, Franjo-aga
	Sud	<i>Naib</i> Sulejman-efendi	Fehim-beg, Hasan-beg, Ananije-aga, Tomo-aga
1869	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Abdulah-efendi, <i>Naib</i> Hafiz Hasan-efendi	Hasan-beg, Hadži Abdulah-aga, Kuzman-aga
	Sud	<i>Naib</i> Hafiz Hasan-efendi; <i>Kاتب</i> Hasan-efendi	[upražnjeno], [upražnjeno], Tomo-aga (Latin)

1870	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Abdulah-efendi, <i>Naib</i> Hafiz Hasan-efendi, <i>Kâtib</i> Mustafa-efendi	Sabit-efendi, Hadži Abdulah-aga, Kostić Petar-aga (Ortodoks)
	Sud	<i>Naib</i> Hafiz Hasan-efendi, <i>Kâtib</i> Hafiz Hasan-efendi	Hasan-beg, Hadži Mehmed-aga, Marić Tomo-aga (Latin)
1871	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Abdulah-efendi, <i>Naib</i> Hadži Mehmed Latif-efendi, <i>Kâtib</i> Mustafa-efendi	Sabit-efendi, Hadži Abdi-efendi, Simo-aga (Ortodoks)
	Sud	<i>Naib</i> Hadži Mehmed Latif-efendi, <i>Kâtib</i> Hadži Hafiz Hasan-efendi	Hasan-beg, Hadži Mehmed-aga, Stipan-aga
1873	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Akif-efendi, <i>Naib</i> Mehmed Siri-efendi	Mahmud Hamdi-beg, Hadži Abdulah-aga, Sabit-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mehmed Siri-efendi, <i>Kâtib</i> Husein-efendi	Hafiz Mehmed-efendi, Hasan-beg, Mitar-aga, Tomo-aga
1874	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Behram-aga; <i>Naib</i> Mehmed Siri-efendi	Mahmud Hamdi-beg, Hadži Bećir-beg, Mitar-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mehmed Siri-efendi	Hasan-beg, Mitar-aga, Toni-aga
1875	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mehmed-efendi, <i>Naib</i> [upražnjeno]	Hamdi-beg, Hadži Bećir-beg, Mijat-aga
	Sud	<i>Naib</i> [upražnjeno], <i>Kâtib</i> [upražnjeno]	Husein-beg, Mitar-aga, Toni-aga

Sedam različitih lica predsjedavalo je Upravnim vijećem, a pet Sudom kaze Derventa. Svi su, kao i obično, bili muslimani, a u socijalnom smislu većina ih je dolazila iz reda inteligencije (u slučaju Suda svi naibi su pripadali toj grupi). Samo dva krupna zemljoposjednika predsjedavali su Upravnim vijećem (1868. i 1873), a tu je bio i jedan službenik sa činom paše (1875). Izborna ravnopravnost muslimana i nemuslimana u Upravnom vijeću ove kaze skoro u cijelosti je ispoštovana. Izuzeci bi mogle biti godine 1870. i 1871, kada su bila dva muslimana i jedan nemusliman, ali je moguće da se tu radilo o jednoj upražnjenom poziciji koja je pripadala nemuslimanima, jer je i prije i poslije te dvije godine bio jednak omjer predstavnika vjerskih grupa. Odstupanja zakonskih odredbi u smislu ukupnog broja članova zabilježena su 1867, 1868. i 1869. godine. U prve dvije godine bio je po jedan porotnik više, a u trećoj jedan porotnik manje nego je Zakon propisao. U sva tri slučaja, međutim, jednak je bio omjer muslimanskih i nemuslimanskih predstavnika. U Sudu je je u četiri godine zabilježen jedan porotnik više ili manje (po dvije godine za oba slučaja) nego što je trebao, ali su i muslimani i nemuslimani uvijek imali svoje predstavnike. Po dva izabrana muslimana i nemuslimana bili su članovi Suda u tri godine, dok je u ostalim bio neparan broj, pa je nekad bilo više muslimana, nekad nemuslimana.

Među izabranim muslimanskim i nemuslimanskim predstavnicima bila je slična situacija kada govorimo o broju različitih osoba koje su služile kao vijećnici. Muslimana je bilo osam različitih u Upravnom vijeću i sedam u Sudu, dok je kod

nemuslimana takvih bilo sedam, odnosno šest. U Upravnom vijeću kod muslimana najviše je bilo krupnih zemljoposjednika (pet), dok je u Sudu najviše bilo lokalnih uglednika. Samo jedan pripadnik inteligencije bio je među ukupno petnaest različitih muslimanskih predstavnika. U prilogu Tabela 5. dat je sastav vijeća u kazi Derventa (*S.V.B. 1283*, p. 69.; *S.V.B. 1284*, p. 77.; *S.V.B. 1285*, p. 86.; *S.V.B. 1286*, p. 71.; *S.V.B. 1287*, p. 91.; *S.V.B. 1288*, p. 109.; *S.V.B. 1290*, p. 119.; *S.V.B. 1291*, p. 117.; *S.V.B. 1292*, p. 120).

Tabela 5.

Sastav Upravnog vijeća i Suda kaze Derventa, 1866-1875.

Godina	Vijeće	Predsjedavajući i članovi po funkciji	Izabrani članovi
1866	Uprav. Vijeće	<i>Müdür</i> Abdi-efendi, <i>Naib</i> Nuri-efendi	Jusuf-beg, Osman-beg, Juro-efendi, Anto-efendi
	Sud	<i>Naib</i> Nuri-efendi	Abdi-aga, Hadži Mustafa-aga, Jefto-aga, Anto-aga
1867	Uprav. Vijeće	<i>Müdür</i> Abdi-efendi, <i>Naib</i> Nuri-efendi	Mustafa-aga, Abdi-aga, Đorđe-aga, Anto-aga
1868	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Fahri-beg, <i>Naib</i> Mehmed Teufik-efendi, <i>Müftü</i> Hifzi-efendi	Abdi-aga, Hasan-aga, Jefto-aga, Anto-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mehmed Teufik-efendi	Hadži Mustafa-aga, Mehmed Ali-beg, Anto-aga, Risto-aga
1869	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mehmed-efendi, <i>Naib</i> Sabit-efendi, <i>Müftü</i> [upražnjeno]	Husein-beg, Jefto-aga
	Sud	<i>Naib</i> Sabit-efendi	Hadži Zaim Bećir-beg, Hadži Mehmed Ali-beg, Mato-aga
1870	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mehmed-efendi, <i>Naib</i> Sabit-efendi, <i>Müftü</i> Mustafa-efendi	Hasan-beg, Hadži Fehim-beg, Pero-aga (Ortodoks)
	Sud	<i>Naib</i> Sabit-efendi; <i>Kâtib</i> Hasan-efendi	Abdulah-aga, Mustafa-aga, Anto-aga (Latin)
1871	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Ahmed Šerifudin-efendi, <i>Naib</i> Abdi Bakir-efendi, <i>Müftü</i> Mustafa Šuki-efendi; <i>Kâtib</i> Mustafa-efendi	Hasan-beg, Hadži Fehim-beg, Jefto-aga
	Sud	<i>Naib</i> Abdi Bakir-efendi; <i>Kâtib</i> Hasan-efendi	Abdi-efendi, Mustafa-aga, Arif-aga, Anto-aga (Latin), Jovan-aga
1873	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Riza-beg	Hadži Osman-beg, Hadži Derviš-efendi, Jefto-aga, Anto-aga
	Sud	<i>Naib</i> Džafer-efendi; <i>Kâtib</i> Idris-efendi	Hadži Atif-aga, Mustafa-aga, Jovan-aga, Anto-aga
1874	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Atif-efendi	Hadži Jusuf-beg, Hadži Derviš-efendi, Đorđe-aga, Petar-aga
	Sud	<i>Naib</i> Džafer-efendi	Mustafa-aga, Ivan-aga, Antun-aga
1875	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Rešid-paša, <i>Naib</i> Mehmed Džafer-efendi, <i>Müftü</i> Mustafa-efendi	Hadži Derviš-efendi, Hadži Fehim-beg, Đorđe-aga, Mato-aga
	Sud	<i>Naib</i> Mehmed Džafer-efendi	Hadži Atif-efendi, Ivan-aga, Anto-aga

Peta, najmlađa kaza Banjalučkog sandžaka bila je kaza Žepče, formirana 1873. godine. Do tada, Žepče je bila nahija u sastavu kaze Tešanj (Šabanović, 1959, p. 233). Ova kaza je, dakle, postojala samo tri godine u periodu koji nas ovdje interesuje, što ograničava donošenje zaključaka. Može se reći, ipak, da je u te tri godine ova kaza imala tri različita kajmakama, tj. tri različita predsjednika Upravnog vijeća, te samo jednog predsjedavajućeg Suda. Sva četvorica dolazili su iz reda inteligencije i, naravno, bili su muslimani. U Upravnom vijeću kaze u sve tri godine omjer izabranih članova bio je tri prema jedan u korist muslimana, što znači da zakonska odredba o izornoj ravnopravnosti nije ispoštovana. Jedini slučaj ispoštovane ravnopravnosti muslimana i nemuslimana zabilježen je u Sudu ove kaze 1874. godine, dok su u preostale dvije godine nedostajali po jedan muslimanski, odnosno nemuslimanski porotnik. Sedam različitih muslimana i dvojica nemuslimana predstavljali su svoje zajednice u Upravnom vijeću ove kaze, dok su u Sudu bila dva muslimana i tri nemuslimana. Kod muslimana dominirali su lokalni uglednici (sedam od devet vijećnika), dvojica su dolazili iz reda inteligencije, dok krupnih zemljoposjednika uopšte nije bilo. Sastav vijeća kaze Žepče dat je u prilogu Tabela 6 (S.V.B. 1290, p. 120.; S.V.B. 1291, p. 118.; S.V.B. 1292, p. 124).

Tabela 6.

Sastav Upravnog vijeća i Suda kaze Žepče, 1873-1875.

Godina	Vijeće	Predsjedavajući i članovi po funkciji	Izabrani članovi
1873	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Mustafa Fehmi-efendi	Omer-aga, Ibrahim-aga, Šaćir-efendi, Nikola-aga
	Sud	<i>Naib</i> Arif-efendi	Ali-aga, Stjepan-aga, Dmitri-aga
1874	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Hasan Hasni-efendi	Omer-aga, Ibrahim-aga, Mehan-aga, Nikola-aga
	Sud	<i>Naib</i> Arif-efendi	Sabit-efendi, Ali-aga, Stjepan-aga, Dmitri-aga
1875	Uprav. Vijeće	<i>Kaymakam</i> Sulejman-efendi	Emin-aga, Hadži Mehmed-aga, Arif-aga, Anto-aga
	Uprav. Vijeće	<i>Naib</i> Mehmed Arif-efendi; <i>Kâtib</i> Mehmed-efendi	Sabit-efendi, Dmtar-aga, Jovan-aga;

Dakle, kao što se iz priloga može vidjeti, svi imenovani članovi, u oba vijeća, na oba administrativna nivoa i u svakoj godini naznačenog perioda, bili su muslimani. Iz tog razloga, važno je napomenuti da proklamovana ravnopravnost svih osmanskih podanika bez razlike u vjeroispovijesti u praksi nije značila apsolutnu ravnopravnost. Nemuslimani brojnim tanzimatskim aktima jesu dobili pravnu zaštitu, sigurnost i mogućnosti koje do tada nisu imali pod osmanskom vlašću, ali nigdje nije izričito utvrđeno da će svugdje, u cjelokupnom državnom aparatu nemuslimani biti jednako zastupljeni kao i muslimani. Tek je 1896. posebnom Iradom o reformama propisana ravnopravna zastupljenost nemuslimana na javnim funkcijama u vilajetima na osnovu njihovog proporcionalnog udjela u stanovništvu datog vilajeta (*Irade*, 1905, p. 100).

Gradska uprava u Banjalučkom sandžaku

Nakon sandžaka i kaza, treće područje na kojem možemo pratiti primjenu principa izborne ravnopravnosti muslimana i nemuslimana jeste gradska uprava, odnosno gradska vijeća. Formiranje tih vijeća je jedna od novina koje je donio Zakon o vilajetima iz 1871. godine. Namjera za njihovim uspostavljanjem je, međutim, postojala i ranije kod osmanskih vlasti. Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja, 1858. godine je formirano prvo gradsko vijeće u jednom dijelu Istanbula (Sahara, 2011, p. 30). U provincijama, međutim, osnivanje gradskih vijeća počinje tek 6. oktobra 1864. godine, kada je Vrhovno vijeće tanzimata (*Meclis-i Vala*) odobrilo Midhat-pašin zahtjev za osnivanjem gradskog vijeća u Ruščuku (Sahara, 2011, p. 30). Kao što je Dunavski vilajet poslužio kao model za formiranje drugih vilajeta, tako je i Ruščuk (danas Ruse, Bugarska) – grad u Dunavskom vilajetu – poslužio kao model za uspostavljanje gradskih vijeća u drugim gradovima na osmanskoj teritoriji.

Zakona o vilajetima iz 1871. godine propisao je formiranje gradskih vijeća (*Mec-lis-i Belediye*) u svakom gradu (čl. 111), a u njihov sastav ulazili bi predsjednik, potpredsjednik (*Muavin*), šest izabраних članova, gradski ljekar i gradski inžinjer, te sekretar i blagajnik. (čl. 112). Iako nije precizno propisan sastav izabраних članova, izričito je navedeno da članovi moraju dolaziti iz svih zajednica odgovarajućeg grada, te da imaju biti izabrani po standardnoj proceduri (čl. 113). Članovima gradskog vijeća nisu mogli postati pojedinci osuđeni za krivične prekršaje, aktivni pripadnici vojske ili policije, kadije i naibi koji su već u službi u nekom od organa na području odgovarajućeg sandžaka ili kaze, pojedinci koji su zaduženi za rukovođenje bilo kojeg od gradskih preduzeća i sve osobe mlađe od dvadeset i pet godina (čl. 114-115). Dvije redovne sjednice sedmično imala su ova vijeća, uz mogućnost održavanja i vanrednih sjednica (čl. 118), a zanimljivo je da su članovi vijeća radili bez naknada (čl. 117). Sjednice su se mogle održavati samo uz prisustvo dvije trećine članova, tj. uz postojanje onoga što danas zovemo kvorumom, dok su se odluke donosile prostom većinom, pri čemu bi glas predsjednika vijeća bio odlučujući u slučaju neriješenog rezultata glasanja (čl. 122). U nadležnost gradskih vijeća ulazili su nadzor nad građevinskim projektima u gradu, vodoopskrba, javne komunikacije i transport, javno zdravlje, uljepšavanje grada, ublažavanje cijena najma, praćenje težina i mjera, osiguranje sredstava za gašenje požara, odlučivanje o izgradnji molova, trgova, javnih šetališta i ulične rasvjete, upravljanje prihodima i troškovima grada i drugo (čl. 124) (*Loi des Vilayets 1287*, 1874, pp. 35-37).

Zakonski propisi su jedno, praksa je, međutim, nešto drugo. Iako je osnivanje gradskih vijeća, kako je navedeno, propisano u svim gradovima, do toga u stvarnosti nije došlo. Nejednoobrazna primjena zakona – konkretno Zakona o vilajetima – bila je stvarnost Osmanskog carstva (Akiba, 2009, p. 193). Kada je Bosanski vilajet u pitanju, gradska vijeća su najprije formirana u centrima sandžaka; prvo u Sarajevu kao vilajetskom glavnom gradu – i sjedištu Sarajevskog sandžaka naravno

– zatim u Banjoj Luci (1870), Bihaću, Mostaru, Tuzli⁵ i Travniku (1871), te Sjenici (1872), a nakon toga i u drugim gradovima, iako, do kraja osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, više od polovine gradova sjedišta kaza još uvijek nije imalo svoje gradsko vijeće (Sahara, 2011, 33).

U Banjalučkom sandžaku su do početka ustanka osnovana četiri gradska vijeća. Kako je navedeno, najprije u sandžačkom centru – Banjoj Luci, a 1873. u kazama Gradiška, Tešanj i Žepče. Svoje gradsko vijeće nije imala kaza Derventa iz nepoznatih razloga. „Starost“ i veličina kaze sigurno nisu razlozi neformiranja gradskog vijeća. Derventa je jedna od starijih kaza ovoga sandžaka (osnovana prije Gradiške i Žepča), a također je imala veći broj stanovnika od Tešnja, Gradiške i Žepča.⁶ Razlog je, prema tome, morao ležati u nečemu drugom.

Gradsko vijeće Banje Luke imalo je dva lica na mjestu predsjednika u pet godina koliko je postojalo do početka ustanka. Obojica su bili muslimani i pripadali su begovskom sloju. Ostalih članova vijeća u početku je bilo devet, ali se taj broj vidno smanjio nakon donošenja gore spomenutog Zakona o vilajetima (1871), da bi ih na kraju bilo samo pet. Izabranih članova prve godine postojanja ovog vijeća bilo je šest, a u ostalim godinama po četiri. Izborna ravnopravnost ispoštovana je u svim slučajevima, osim 1873. godine, kada su bila tri muslimana i jedan nemusliman. Ukupno je bilo po šest različitih muslimanskih i nemuslimanskih vijećnika. U svim slučajevima izabrani su lokalni uglednici, sa izuzetkom jednog pripadnika inteligencije u prvoj godini postojanja vijeća. Sastav Gradskog vijeća Banje Luke dat je u prilogu Tabela 7 (S.V.B. 1287, p. 88.; S.V.B. 1288, p. 104.; S.V.B. 1290, p. 114.; S.V.B. 1291, p. 112.; S.V.B. 1292, p. 116).

Tabela 7.

Sastav Gradskog vijeća Banje Luke, 1870-1875.

Godina	Predsjednik	Članovi po funkciji	Izabrani članovi	Pisar i blagajnik
1870	Mustafa-beg	<i>Ser Müfettiş</i> [Arif-aga], <i>Konturato Memuru</i> Osman-efendi, (?) Salih-aga, <i>Memleket Eczacı</i> Osman-aga	Hadži Hamid-aga, Abdi-aga, Jovo-aga, Juso-efendi, Anto[nečitko]-beg, ⁷ Levandžev-aga ⁸	Ibrahim-beg

⁵ Tatsuya Sahara (2011) u svom radu o gradskoj administraciji na osmanskom Balkanu navodi Zvornik (a ne Tuzlu) kao mjesto u kojem je osnovano Gradsko vijeće. Međutim, znamo da Zvornik nije bio sjedište Zvorničkog sandžaka, već je to bila Tuzla. Razlog zbog kojeg je Sahara naveo Zvornik među gradovima koji su dobili svoje Gradsko vijeće leži u tome što su gradska vijeća za glavne gradove sandžaka u salnamama navedena u onim dijelovima koji se odnose na nivo sandžaka, a ne kaza. S obzirom da je Tuzla, a ne Zvornik, bila sjedište sandžaka, iz toga proizlazi da se to gradsko vijeće odnosilo na Tuzlu. Zasebno Gradsko vijeće Zvornika osnovano je kasnije, 1873. godine.

⁶ Derventa je 1865. godine, sa pripadajućim nahijama Kobaš i Brod, imala 29.185 muškaraca. Veća je bila samo kaza Banja Luka sa nahijom Prnjavor (49.084 muškarca). Gradiška je imala 11.859, a kaza Tešanja sa tadašnjim nahijama Žepče i Doboj 24.502 muškarca. (Pejanović, 1955, p. 74).

⁷ Vjerovatno se radi ili o pogrešno navedenom (ili pogrešno pročitano) imenu ili o pogrešno navedenoj tituli.

⁸ U originalu stoji لوانجو Ime se vjerovatno može i drugačije pročitati. Moguće je i da je pisar pogrešno napisao ime, te da je riječ o istoj osobi koja je godinu dana kasnije navedena kao Jovančev-aga.

1871	Mustafa-beg	<i>Mijfettiş</i> [Arif-efendi], <i>Konturato Memuru</i> Osman-efendi, <i>Memleket Eczacı</i> Isak-aga	Hadži Hamid-aga, Abdi-aga, Jovo-aga, Jovančev-aga	Ibrahim-beg
1873	Mustafa-beg	<i>Memleket Tabibi</i> Isak-efendi	Osman-efendi, Hadži Hamid-aga, Abdi-aga, Jovo-aga	Abdullatif-efendi
1874	Dženeti-beg	<i>Memleket Tabibi</i> Isak-efendi	Derviš-aga, Mustafa-aga, Đuro-aga, Marko-aga	Lutfi-efendi
1875	Dženeti-beg	<i>Memleket Tabibi</i> Isak-efendi	Mustafa-aga, Derviš-aga, Đuro-aga, Marko-aga	Husein-efendi

Za razliku od Banje Luke, čije je Gradsko vijeće osnovano prije donošenja Zakona o vilajetima 1871. godine, preostala gradska vijeća u Banjalučkom sandžaku u potpunosti su podlijegala odredbama toga zakona. Njihov sastav je, prema tome, bio jednoobrazan od osnivanja. Članova po funkciji, iako je Zakon to propisao, nijedno gradsko vijeće nije imalo. Osim predsjednika, prema tome, samo su još izabrani vijećnici bili članovi. U Gradišci su bila svake godine po dva, a u Tešnju i Žepču po tri izabrana vijećnika. Svi predsjednici vijeća bili su muslimani. U Gradišci su bila dva različita, dok je u Tešnju i Žepču po jedno lice obavljalo funkciju predsjednika gradskog vijeća sve tri godine. Predsjednici Gradskog vijeća Gradiške dolazili su iz reda lokalnih uglednika, a u Tešnju i Žepču iz redova inteligencije, dok su svi izabrani članovi bili lokalni uglednici. Kada je riječ o izabranim članovima po gradovima, svako gradsko vijeće imalo je svoje karakteristike.

U Gradišci su oba izabrana člana bili kršćani. Iako nema uobičajenih oznaka (Ortodoks ili Latin), po imenima se sa sigurnošću može zaključiti da su dolazili iz obje kršćanske zajednice bar u dvije godine. Prisustvom nemuslimanskih vijećnika iz različitih zajednica, prema tome, ispoštovan je član 113. Zakona o vilajetima iz 1871. godine. Muslimani nisu imali svoga izabranog predstavnika, iako ih je u ovoj kazi bilo više od katolika. Sa druge strane, međutim, imali su poziciju predsjednika Gradskog vijeća, iako ih je bilo daleko manje nego pravoslavaca. Prema podacima iz 1865. godine (jer oni iz 1871. godine ne donose podatke po kazama, već samo po sandžacima), Gradiška je imala 9.360 pravoslavnih muškaraca, 2.109 muslimanskih i svega 390 katoličkih (Pejanović, 1955, p. 74). Međutim, budući da su gradska vijeća bila nadležna samo za uže gradsko područje, situacija je nešto drugačija. Osmanski izvori nisu ostavili tačne podatke o demografskoj slici po gradovima, ali jeste prvi austrougarski popis iz 1879. godine. Uz pretpostavku da nije moglo doći do drastične promjene vjersko-etničke strukture stanovništva u roku od osam godina, možemo zaključiti da su u užem gradskom području najbrojniji ipak bili muslimani (2.552 stanovnika oba spola), zatim pravoslavci (1.232), uz mali broj katolika (439) (*Haupt-Uebersicht*, 1880, p. 38). U tom smislu je, donekle, očigledno pronađen kompromis kako da članovi vijeća dolaze iz sve tri velike zajednice.

U tešanjskom gradskom vijeću bila je drugačija slika. Od dva izabrana člana, jedan je dolazio iz reda muslimana, a drugi iz reda pravoslavaca (očigledno je na osnovu imena, mada nikakva oznaka ne postoji). Predsjednik je, kako je navedeno ranije, također bio musliman. Jedna nemuslimanska zajednica je, prema tome, bila

bez vijećnika iz svojih redova. Budući da je kaza Tešanj do 1873. godine obuhvatala, osim Doboja, i tadašnju nahiju Žepče, osmanski podaci nam ne daju tražene odgovore, ali, opet, daje ih prvi austrougarski popis stanovništva. Gradsko područje Tešnja imalo je značajnu muslimansku većinu (4.162, prema 795 pravoslavaca i 415 katolika) (*Haupt-Uebersicht*, 1880, p. 42), a sasvim je izvjesno da je bar približno takva slika bila i u godinama koje su ovdje predmet interesovanja. Takva demografska slika je mogući razlog zašto su muslimani imali izraženu prednost u Gradskom vijeću Tešnja. Ipak, bez obzira na takvu sliku, član 113. Zakona o vilajetima iz 1871. godine je djelomično ispoštovan u smislu da je vijeće imalo i muslimanske i nemuslimanske vijećnike, ali sa druge strane nisu sve zajednice imale svoje predstavnike.

Gradsko vijeće Žepča imalo je dvije karakteristike po kojima se razlikovalo u odnosu na Gradišku i Tešanj. Prvo, vijeće je imalo tri izabrana člana, a drugo, svi su bili muslimani. Prema podacima iz popisa stanovništva 1879. godine, gradsko područje Žepča jeste imalo uvjerljivu muslimansku većinu (1.395; 14 pravoslavaca, 166 katolika i 16 Jevreja) (*Haupt-Uebersicht*, 1880, p. 44), ali to ne može biti opravdanje potpunog izostavljanja nemuslimanskih vijećnika, jer je Zakon, kako je više puta navedeno, izričito propisao da i nemuslimanske zajednice moraju dati vijećnike. Štaviše, ne samo da su svi izabrani vijećnici bili muslimani, već se radilo o istim osobama. Gradsko vijeće Žepča, prema tome, bilo je dio jedne prakse ili neodržavanja izbora uopšte ili ponavljanja jednih te istih lica na pozicijama vijećnika, a koja je bila u suprotnosti sa odgovarajućim odredbama Zakona (Akiba, 2009, pp. 193-194). Sastav gradskih vijeća Gradiške, Tešnja i Žepča dat je u prilogu Tabela 8 (S.V.B. 1290, p. 116, p. 118, p. 120.; S.V.B. 1291, p. 115, p. 116, p. 118.; S.V.B. 1292, p. 118, p. 122, p. 124).

Tabela 8.

Sastav gradskih vijeća Gradiške, Tešnja i Žepča, 1873-1875.

Kaza →		Gradiška	Tešanj	Žepče
Godina ↓	Funkcija ↓			
1873	Predsjednik	Mehmed-aga	Ismail-efendi	Mehmed-efendi
	Članovi	Jovan-aga, Nikola-aga	Mehmed-aga, Mijat-aga	Ismail-aga, Hadži Hasan-aga, Hasan-aga
1874	Predsjednik	Osman-aga	-	Mehmed-efendi
	Članovi	Lazar-aga, Stipo-aga	Ismail-efendi, ⁹ Hasan-aga, Mijat-aga	Ismail-aga, Hadži Hasan-aga, Hasan-aga
1875	Predsjednik	Osman-aga	Ismail-efendi	Mehmed-efendi
	Članovi	Lazar-aga, Anto-aga	Mehmed-efendi, Mijat-aga	Hasan-aga, Ismail-aga, Hasan-aga

⁹ U salnami je Ismail-efendi naveden među članovima vijeća, a ne kao predsjednik. Moguće je da je pisar napravio grešku, jer je Ismail-efendi bio predsjednik Gradskog vijeća kaze Tešanj i godinu ranije i godinu kasnije.

Zaključak

Ako bismo u najkraćem morali odgovoriti na pitanje da li je u Banjalučkom sandžaku ispoštovan tanzimatski princip izborne ravnopravnosti, sudeći na osnovu svega navedenog na prethodnim stranicama, odgovor bi glasio: generalno da, ali ne u potpunosti. Naime, kako smo mogli vidjeti, u osnovi je provedeno ono što je zamišljeno, ali su odstupanja bila česta. Od čega je tačno zavisila provedba principa ravnopravnosti teško je reći na osnovu dostupnih podataka. Odstupanja su bila takve prirode da jednostavno ne možemo reći da je postojao neki obrazac. Iz tog razloga rekao bih da je primjena principa jednostavno, u najvećoj mjeri, zavisila od niza faktora lokalnog karaktera.

Sastav sandžačkog upravnog vijeća imao je povremena odstupanja, uglavnom u smislu većeg broja članova nego je to Zakon propisao, ali je omjer muslimana i nemuslimana očuvan u svim slučajevima. Primjetno je kako su odredbe Zakona o vilajetima iz 1871. godine dosljednije ispoštovane nego što je bio slučaj sa ranijim verzijama Zakona. U slučaju sandžačkog suda slika je nešto šarenija, ali je generalna ocjena, također, pozitivna.

Na nivou kaza vidi se vrlo neujednačena slika. Dok je u kazama Gradiška i Derventa sastav upravnih vijeća skoro u cijelosti odgovarao onome što je Zakon propisao, u kazama Tešanj i Žepče vladalo je potpuno suprotno stanje. Izborna ravnopravnost u upravnim vijećima Gradiške i Dervente ispoštovana je u svim slučajevima. U Tešnju je do 1871. godine bila više puta narušena, a od 1871. godine propisana ravnopravnost nijednom nije ispoštovana. Štaviše, najveće odstupanje od principa izborne ravnopravnosti zabilježeno je upravo u tešanjskom upravnom vijeću 1873. godine, kada su sva tri izabrana člana bili muslimani. Kaza Žepče je postojala samo tri godine uzimajući u obzir vremenski okvir ovog rada, a za te tri godine izborna ravnopravnost, također, nijednom nije ispoštovana. Nešto bolja situacija zabilježena je u sudovima dvije posljednje navedene kaze, gdje je ravnopravnost bar djelomično ispoštovana.

Gradska vijeća su nešto kraće postojala nego upravna vijeća i sudovi na nivou sandžaka i kaza. Banjalučko gradsko vijeće, koje je najduže postojalo, imalo je samo jedno odstupanje od zakonskih propisa, tako da se može reći da je u ovom slučaju princip ispoštovan. Svako od preostala tri gradska vijeća je priča za sebe. Dok je gradsko vijeće Gradiške za oba izabrana člana imalo nemuslimane, a gradsko vijeće Tešnja imalo po jednog muslimana i nemuslimana, gradsko vijeće Žepča imalo je muslimane na sve tri izborne pozicije. Nije, dakle, ni broj izabranih članova bio jednak u svim gradskim vijećima. Takve razlike na tako malom prostoru ponajbolje oslikavaju nejednoobraznost provedbe zakonskih odredbi.

Reference

- Akiba, J. (2009). The Local Councils as the Origin of the Parliamentary System in the Ottoman Empire. In T. Sato, *Development of Parliamentarism in the Modern Islamic World* (pp. 176-204). The Toyo Bunko.
- Aličić, A. (1962). Uredba o organizaciji vilajeta 1867. godine. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 12-13. 219-235.
- Aličić, A. (1983). *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*. Orijentalni institut u Sarajevu. Bosna. (1867, Juli 3-15). 59.
- Davison, R. H. (1954). Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century. *The American Historical Review*, 59(4), 844-864. <https://doi.org/10.2307/1845120>
- Findley, C. (1865). The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed from the Center. In D. Kushner (ed.), *Palestine In The Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation* (pp. 3-29). Yad Izhak Ben-Zvi Press.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Hatti-Chérif de Gul-Hané ou loi du Tanzimat. (1905). In Young, G. (ed.). *Corps de Droit Ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman* (Vol. I). The Clarendon Press.
- Hatti-Humayoun. (1905). In Young, G. (ed.). *Corps de Droit Ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman* (Vol. II). The Clarendon Press.
- Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und Hercegovina / Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine: *Ortschafts und Bevölkerungsstatistik von Bosnien und Hercegovina / Štatistika mesta i pučanstva Bosne i Hercegovine* (1880). Amtliche Ausgabe.
- Iradé sur les Réformes. (1905). In Young, G. (ed.). *Corps de Droit Ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman* (Vol. I). The Clarendon Press.
- Loi des Vilayets 1281. (1905). In Young, G. (ed.). *Corps de Droit Ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman* (Vol. I). The Clarendon Press.
- Loi des Vilayets 1287. (1874). In Grégorire, A. (ed.). *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman* (Vol. III). Bureau du Journal Thraky.
- Loi des Vilayets 1867. (1874). In Grégorire, A. (ed.). *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman* (Vol. II). Bureau du Journal Thraky.
- Muvekkit, S. S. H. (1997). *Povijest Bosne*. El-kalem.
- Pejanović, Đ. (1955). *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*. Naučna knjiga.
- Sahara, T. (2011). The Ottoman City Council and the beginning of the modernisation of urban space in the Balkans. In I. Freitag, M. Fuhnnann, N. Lafi, & F. Riedler (Eds.), *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity* (pp. 26-50). Routledge Taylor & Francis Group.
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1283 [S.V.B. 1283]*. (1866). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1284 [S.V.B. 1284]*. (1867). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1285 [S.V.B. 1285]*. (1868). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1286 [S.V.B. 1286]*. (1869). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1287 [S.V.B. 1287]*. (1870). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1288 [S.V.B. 1288]*. (1871). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1290 [S.V.B. 1290]*. (1873). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1291 [S.V.B. 1291]*. (1874). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Salname-i Vilayet-i Bosna 1292 [S.V.B. 1292]*. (1875). Türkiye Diyanet Vakf-i Kütüphanesi. Pristupljeno 16. 6. 2020. <http://isam-vari.org/salname/sayilar.php?sidno=D03117>
- Sur la Nationalité Ottomane. (1874). In Grégorire, A. (ed.). *Législation Ottomane, ou Recueil de lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de L'Empire Ottoman* (Vol. I). Bureau du Journal Thraky.
- Šabanović, H. (1959). *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*. Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Šljivo, G. (2016). *Bosna i Hercegovina 1854-1860*. Planjax komerc.
- Vasa, P. (1958). *Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije*. Veselin Masleša.
- Yazbak, M. (1998). *Haifa in the Late Ottoman Period 1864-1914: A Muslim Town in Transition*. Brill.

Tanzimat principle of electoral equality and its application in Banja Luka District (1866-1875)

Amir Krpić

University of Tuzla, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina

In this paper, the author presents the results of the Tanzimat principle of electoral equality of Muslims and non-Muslims in the District of Banja Luka and its subdistricts. By the Tanzimat regulation of electoral equality, the author refers to those parts of the 1864 Ottoman Vilayet Law and its 1867/1871 amendments that regulate the equality of Muslims and non-Muslims in terms of electing their representatives in the local councils. In that sense, this paper does not present the implementation of the entire Vilayet Law, the entire administration and its bodies and services, but only refers to the local councils at the levels of sanjak and kaza. The paper has been written on the ground of relevant references, while the Ottoman annual reports for the Vilayet of Bosnia were the sources for the data regarding the councils. A general assessment is that the electoral equality in the said area was mostly respected, but not entirely since there were obvious deviations from the Law.

Key words:

Tanzimat, Vilayet reform, District of Banja Luka, subdistricts, city councils
